

SZEMLE

ERWIN A. SCHMIDL

JUDEN IN DER K. (U.) K. ARMEE 1788—1918 Studia Judaica Austriaca, XI. k.

(*Österreichisches Jüdisches Museum, Eisenstadt, 1989. 237 o.*)

A Kismartonban (Eisenstadt) működő Osztrák Zsidó Múzeum a Habsburg-birodalombeli zsidók hadrafogását lehetővé tevő pátenst-évfordulójára tekintettel 1988 végén kiállítást nyitott meg „200 éve zsidó katonák Ausztriában” címmel. A tudományos tanácsadóként közreműködő Erwin A. Schmidl hadtörténész ezzel párhuzamosan monografikus feldolgozást is közreadott e témára vonatkozóan, mégpedig egy kötetben német és angol nyelven.

Mintegy a téma indoklásául a kötet élén a jeruzsálemi Sírátófalnál imádkozó osztrák—magyar monarchiabeli katonák fényképével az a közlés áll, hogy az első világháborúban 300 000 egyenrangúként kezelt zsidó katona vonult hadba. Közülük sokan eljutottak keleti zsidó közösségekhez, akik bennük védelmezőket láttak. Ezért hagyományápolási céllal hozták létre 1935-ben Bécsben a Zsidó Frontarcosok Szövetségét.

A kötethez előszót író dr. Robert Lichal udvari tanácsos, osztrák honvédelmi miniszter a kétszáz évvel korábbi császári pátenst az ausztriai zsidók egyenjogúsítása első lépéseként méltatja.

Bevezetésében Kurt Schubert tanszékvezető egyetemi tanár, az Osztrák Zsidó Múzeum igazgatója, a zsidók Habsburg-birodalombeli és osztrák—magyar monarchiabeli lehetőségeinek a haderőbeli tükröződését villantja fel.

Mintegy négy íves tanulmányában Erwin A. Schmidl a zsidók 1788 előtti társadalmi helyzetének elemzésével indít. Kiemeli, hogy a középkorban, koraujkorban a zsidók megbízhatóságát és katonai képességeit lebecsülték, ezért a katonai szolgálatnál nem vették őket tekintetbe. E nézet megrendülése a felvilágosodás és az azzal együttjáró vallási türelem térnyeréséből fakadt a XVIII. század nyolcvanas éveiben. A katonai pálya megnyitására lehetőséget az ugyanakkor szükségessé vált hadszervezési reform, az összeírási rendszer

bevezetésével egyidőben lehetett teremteni. Az éppen akkortájt a birodalomba bekebelezett Galiciában, Lodomériában és Bukovinában ugyanis több zsidó élt, mint az összes korábbi felségterületen együttesen.

Mivel zsidók korábban fegyvert nem viselhettek, viszont a kereskedelembe és a szállításban jelentős szerepet játszottak, adottnak tűnt, hogy az 1788-ban kitört utolsó török háborúra is tekintettel a már korábban felállított hadiszállítási köteleket nyissák meg előttük. II. József 1788. február 18-i pátenstében azután nem csak erről intézkedett, hanem a tüzérséghez vezető utat is szabaddá tette, töltőlegényként való felfogadást is engedélyezve. A Császári-királyi Udvari Haditanács minden ellenállása dacára a következő évben már az önként vállalt gyalogos szolgálatot is lehetővé tette az uralkodó galíciai zsidó rendtartása.

A továbbiakban a szerző elemzi a zsidó vallású lakosság vegyes reagálását a katonaszkodás szabaddá tételével kapcsolatban. A növekvő ellenállás II. József halálával a szolgálatmegváltás lehetőségének megteremtését eredményezte. Az okokat vizsgálva, a háttérben egyértelműen a kóser étkezés és a szabotázsi tétlenségi előírásából fakadó nehézségek bukkantak fel.

Erwin A. Schmidl ezt követően végig kíséri a dualizmus koráig vezető történelmi utat. Rámutat, hogy a napóleoni háborúkban már minden fegyvernem nyitott volt a zsidók előtt. Rendkívül érdekes adat, hogy akkortájt a magyar korona területeiről alig 1200, míg a Habsburg-birodalom egyéb országaiból, tartományaiából összesen 35 000 zsidó vállalhatott katonai szolgálatot. Akkoriban bukkantak fel az első zsidó vallású császári-királyi tisztek is. A zsidók számának növekedése a reformkorban folytatódott. Az 1848/49-es magyar szabadságharcról, illetve magyarországi háborúról szólva a szerző azt emeli ki, hogy mind a két hadviselő félnél jelen voltak zsidó tisztek és

katonák, ám sokkal nagyobb számban a honvéd hadseregben. Ebben a lakosságbeli részesedéshez képest háromszoros arányban, mintegy 11%-ban lehettek zsidók. Ugyanígy sok zsidó szolgált más területek Habsburg-ellenes harcot vívó kötelékeiben is. Így a neoabszolutizmus idején mellőzték a zsidókat, ám számuk a haderőben mégis egyre nőtt, és az 1866-os porosz—osztrák háborúban elérte a napóleoni háborúk alatti létszámot. Közülük mintegy kétszázan pedig már tiszti rendfokozatban szolgáltak.

Az általános hadkötelezettség korára áttérve Erwin A. Schmidl először is azt közli, hogy az 1869-es népszámlálás szerint a magyar korona területén 522 113, míg a ciszlajtn tartományokban 822 220 zsidó vallású élt, összesen pedig a lakosság négy százalékát tették ki. Ezzel szemben a haderő létszámából a zsidók kezdetben csak másfél százalékkal részesedtek, viszont 1902-re megközelítették a lakosság szerinti négy százalékos arányt, azután újra folyamatosan három százalékra csökkent ez az arány.

A fegyvernemenkénti és szolgálati ágankénti megoszlást tekintve, alig voltak zsidók a lovasságnál és a vadászkothélékeknél, míg feltűnő nagy számban szolgáltak az egészségügyi és ellátó csapatoknál. A tiszti karban a ténylegek közt erősen csökkenő tendenciát mutatott a zsidók aránya, míg a tartalékosok közt mind magasabbra emelkedett. A vezérkari tisztek közt az eddigi adatok szerint nem volt zsidó vallású, viszont a tábournoki karban kinevezést kapott az első világháború előtt kettő, azután a háborús éveken még további három. A kikeresztelkedettek közül többen értek el magas rendfokozatot és beosztást, így az eredetileg Kohn Sámuel nevű, de Hazai Samu báróként (1851—1942) ismertté vált vezérezredes, magyar királyi honvédelmi miniszter. A kikeresztelkedők arányát az eddigi kutatás még nem tudta feltárni.

A szerző a továbbiakban elemzi a dualizmus-kori viszonyokat, amelyeket az egyenjogúság és az előítéletek közti térben való mozgásként jellemez. Így bemutatja, hogy a magyar királyi honvédségben lényegesen magasabb volt a zsidó tisztek aránya, mint az osztrák Landwehrben, a közös hadsereghez képest is csekély viszont a közös haditengerészetben. Ezt követően kitér a keresztény tisztek zsidó családba nőülésének vizsgálatára is, mint a zsidó befolyás növekedésének fontos momentumára. Ugyanígy kimutatja, hogy a közép- és főiskolai végzettségük között a teljes lakosságszámhoz viszonyítottan rendkívül magas volt a zsidók aránya (1863—1910 közt 7,1—20,6%), ennek tükröződéséül ugyanilyen magas volt a zsidók aránya a tartalékos tisztek körében is. A fegyvernemi megoszlás náluk is hasonló volt, mint a hivatásos állományánál, zömük a gyalogsághoz tartozott, míg létszámukhoz képest kiugróan magas volt az arányuk az egészségügyi és szállító szolgálatnál (egészen

37%-ig), feltűnően alacsony pedig a lovasságnál és a vadászcsapatoknál. Külön foglalkozik Erwin A. Schmidl a zsidó katona-tisztviselői réteggel, ahol — ugyancsak értelmiségi részesedésüknek megfelelően — magas volt az arányuk (1894-ben 18,4%). Ehhez csatlakozóan kiemeli, hogy 1918-ban nem kevesebb, mint 76 tábori rabbi látta el a zsidó vallású katonák lelkipáterelését.

Áttérve az első világháború időszakának vizsgálatára a szerző elsőként azt mutatja ki, hogy a hadiszolgálatot megtagadók aránya a zsidóknál magasabb volt, mint a lakosság többi rétegeinél. A bevonultak viszont ugyanúgy helytálltak, mint a többiek. Ugyanis a zsidósággal és a birodalommal szembeni kettős lojalitás még nem ütközött, nem okozott lelkiismereti konfliktust. Egyenrangúként kezelt katonák voltak a zsidók, a kereken kilencmillió hadba vonultatott közt mintegy háromszáz ezren. A birodalommal szembeni lojalitásként értékeli a szerző azt a tényt is, hogy a fő hadszíntérré vált Galiciából tömegesen menekült a civil zsidó lakosság nyugati irányban a birodalom belseje felé, sokan egyenesen Bécsig.

Befejezésül Erwin A. Schmidl kitekint az 1918 utáni időre is, amelyet egyszerre végként és kezdetként jellemez. Az erősödő antiszemitizmus gyökereinek felvillantása után azt elemzi, hogy az első osztrák köztársaságban rendkívül kevés zsidó került be a korlátozott létszámú haderőbe. Csak az általános hadkötelezettség 1936-os újra bevezetése után nőtt újra a számuk és arányuk, míg azután a Német Birodalomba való bekebelezéssel előbb a hadseregből való kitaszításuk, majd üldözésük, végül megsemmisítésük következett el. Mindez azt eredményezte, ahogyan befejezőként a szerző felvillantja, hogy mintegy tízezer ausztriai zsidó vállalta a fegyveres antifasiszta harcot az ellenállásban és az antifasiszta koalíció haderőiben.

A szöveghez csatlakozó jegyzetapparátusból egyértelművé válik, hogy a szerző nem csak az eddigi szerény szaktudományos eredményeket építette be tanulmányába, hanem igyekezett feltárni a hozzáférhető forrásokat is. Így összegzése nem csak az első, hanem rendkívül figyelemre méltó kísérletnek is bizonyul e bonyolult kérdéskör vizsgálatát illetően. Az magyar szempontból is, hiszen a vizsgálat a Habsburg-birodalom, illetve az Osztrák—Magyar Monarchia teljes fegyveres erejére kiterjed. Jól jellemzik ezt a függelékben közölt statisztikai táblázatok is. Ugyancsak figyelemre méltó a csatlakozó első világháborús fényképválogatás, amely azt dokumentálja, mennyire biztosított volt a hadszíntéren is a zsidó vallású katonák szabad vallásgyakorlása, és a rendkívüli körülmények közt is mennyire igyekezett a hadvezetés tekintettel lenni a zsidó katonák vallási előírásaira.

Zachar József